

**'ויאבק איש עמו' (גד' לב כה)
על מושג 'רוח האומה' של רנ"ק
המובא בפירושה של נ' ליבוביץ לפסוקנו**

שלמה ויסבליט

בהארתה של נחמה ליבוביץ¹ שעניינה המאבק בין יעקב אבינו למלאך, ישרו של עשוי (רש"י), היא מצטטת קטע מספרו של רבי נחמן קרוכמאל,² כדלהלן:

כי אין עצמות האומה במה שהיא אומה, כי אם עצמות הרוחני שבה... ומה שקראנוהו כוח הכולל לאומה, הוא מה שייקרא בתורה ובנביאים בלשון תחילת המחשבה³ (הביטויים הציוריים המוחשיים שבתורה; הסוגריים של נ' ליבוביץ) הוא לשון כל הציורים בתורה 'אלוהי האומה', ובדברי בעל החזון (דניאל) וחכמי התלמוד ישר האומה'. היינו שלקחו כלל הרוחניות המתפשט וגובר באומה אומה ושמו אותו (את כלל הרוחניות - נ"ל) לעצם ודבר מיוחד בשם ותארים מיוחדים לו. וכמו שמלך האומה הוא המקשר

1. נחמה ליבוביץ, עיונים בספר בראשית, ירושלים תשמ"ז, עמ' 256-257.
2. רבי נחמן קרוכמאל (להלן: רנ"ק, 1785-1840), מורה נבוכי הזמן (להלן: מונה"ז), שער ז, בתוך כתבי רנ"ק (ערוכים בידי שמעון ראבידוביץ), ארה"ב תשכ"ז, עמ' לז.
3. רנ"ק מבחין בין 'ציורי תחילת המחשבה' - דימויים, לבין 'מושגי השכל והבינה' - 'מושגי השכלי כפשוטם, ומושגי הבינה' - אידיאות.

ומייחד אותה (את האומה - נ"ל) בחיצוני ולעיניים (ולמראית עין - נ"ל) כן 'אלהיות' שלה הוא המייחד ומקשר אותה בפנימיותה. ובזה תבין כוונת המקרא (שמי' יב יב) 'ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים...!'

ני ליבוביץ הביאה את דברי רנ"ק, אך לא הבהירה את המושג 'רוח האומה' מעבר למתפרש בדברי רנ"ק כאן. אמנם בהערה 2 (בעמוד 257) מציינת ליבוביץ, כי 'יפה פירש דברי רנ"ק אלה מ' בובר'. אכן מ' בובר מתייחס לדברים אלה של רנ"ק,⁴ אך אין הוא מסביר את המושג 'רוח האומה'. במאמרו מפתח מ' בובר את הרעיון של ייחודה של האומה הישראלית בין האומות, כשהוא יוצא מן ההנחה, שעולם הגוים נמצא בצד אחד, ואלהי ישראל בצד אחר, ומציין לעניין זה את דברי דוד המלך: 'ומי כעמך כישראל גוי אחד בארץ אשר הלכו א-להים לפדות לו לעם' (שמי"ב ז כג), אלא שמי' בובר מבקר את רנ"ק, על שלא הסיק את כל המסקנות מן הרעיון הגדול הזה.

בדבריו מפתח בובר רעיונות נוספים, כמו השוואה בין הדת היהודית והנצרות, ואף מתבל את דבריו בסיפור של דוסטויבסקי. הוא מזכיר את תורותיהם של הנביאים עמוס, מיכה וישעיה בדבר תפקידו של ישראל כ'אור לגויים', אך קובע, ש'הרוחני המוחלטי' שמזכיר רנ"ק, נהפך ל'רוח ישראל', ו'ישראל' נהפך ל'ישראל' בין שרים.

דברים מעניינים כשלעצמם הם דבריו של מ' בובר, אך אין בהם כדי להסביר, ולו במעט, את מושג 'רוח האומה', כפי שהבין אותו רנ"ק. אמנם, לכאורה, נראה מושג זה פשוט להבנה, אך בעצם הוא מאוד בעייתי במשנת רנ"ק⁵ ודורש הסבר. בדברינו להלן נבהיר במקצת את המושג הזה ואת

4. מ' בובר, גוים ואלהיו, קובץ כנסת ו, ת"א תשי"א, עמ' 287-295.

5. על שורשו ההיסטורי של מושג זה ועל הבעייתיות שבו אצל רנ"ק, ראה ני רוטנשטרייך, המחשבה היהודית בעת החדשה (ת"א תשי"ה), כרך א, עמ' 222 ואילך. אליעזר שביד, תולדות ההגות היהודית בעת החדשה, תשלי"ח, עמ' 183.

ההשוואה שבינו לבין מושג הא-לוהות, וממנה את עניין המאבק שבין יעקב אבינו ועשו.

'רוח האומה' הוא כוח המעצב את היצירה האנושית של כל אומה ואומה. האומה, לדעת רנ"ק, היא היחידה הקטנה ביותר בציבור אנשים, היכולה לשמש כלי למושגים רוחניים מופשטים. אגודות גדולות וקטנות נולדו בתחילת ההיסטוריה שלהן מתוך צורכי הקיום של בני האדם, צרכים חיוניים ויסודיים. בהמשך התפתחותן של אגודות אלה הן נעשו גם ליוצרות של עולם רוחני-תרבותי בעל קניינים רבים ומגוונים. אלה מעלים את האומה מעל הגורמים החומריים הבסיסיים, שיצרו אותה בתחילת דרכה על בימת ההיסטוריה, מהווים גורם המלכד את חלקיה ומחדדים את ההבדל שבין אומה אחת לחברתה. הייחוד הזה וגורמיו הם הקרויים בפי רנ"ק 'רוח האומה'. כפי שנראה מדברי רנ"ק, מהות כפולה לרוח זו. וכך הוא כותב:

עם אמרנו כי הענין הרוחני יולד באומה במיצוע הקשר האמיץ שבין חלקיה במקום ובזמן דור אחר דור, והנה רק הרוחני ההוא בעצמו ולבדו הוא המוליד ומקיים את הקשר ההוא כל ימי היות האומה. ולפי האמת אין עצמות האומה כי אם עצמות הרוחני שבה (וכל רוחני מוליד עצמו, היינו שפעולותיו היא עצמות - הסוגריים של רנ"ק), ולזה אם נדמה האסף והעדר כל המנות הרוחניות הנזכרות מן איזה קבוץ שיהיה מכל וכל, לא תקום שום אגודה וחברה אנושית, כי תתפרד החבילה כרגע. אך זה מה שלא יצויר, להיות האדם נברא בצלם, היינו שהויתו רוחני, עד שגם אצל פראי המדבר כבר החלו לדמות איזה פרחי רוחניות באגודות בית אב וקבוצים קטנים שלהם והיא סבת חבורם.⁶

נסביר כאן, כי 'המנות הרוחניות' בדברי רנ"ק הן התכונות היסודיות,

6. מונהיז, ראה לעיל הערה 2, עמ' לו.

הייחודיות, שכל אומה משעבדת להן את כל כוחותיה, ועל כן כל יצירתה בכל הרבדים שלה מוטבעים בחותמה. כל אחת מן התכונות הללו, כגון: גבורה, מחשבת-מלאכה, חריצות ידיים, רוח חן, משפט, ערמה, ידיעה - היא אספקט מסוים של השלמות הכוללת. אין אומה שאין בה מידה ידועה מכל אחת מהן, אלא שכל אומה מדגישה במיוחד אחת מהן, והדבר מורגש בעיקר בדת; שכן, לדעת רנ"ק, א-לוהי כל אומה אינו אלא הגילום הפרטי הייחודי של רוחניותה, או מה שמכונה 'שר האומה'.

הגדרותיו של מושג 'הענין הרוחני' בקטע זה מעוררות בעיה. יש כאן שתי הגדרות: עפ"י הגדרה ראשונה, רוח האומה נוצרת בתוך האומה עצמה, ועפ"י השנייה, הרוח היא עצמית, בלבדית, והיא המסובבת את המהלכים של האומה, 'הרוחני ההוא בעצמו ולבדו הוא המוליד...'. בהגדרה הראשונה הרוח היא המקשרת את חלקי האומה כולם, ובהגדרה השנייה מוגדרת הרוח כעצם בעל עצמות משלה, עצמות שמעבר לאומה, ואינה תלויה בה. מבחינת היותה עצמות, היא הסיבה להויתתה של האומה ולמפעלותיה בהיסטוריה. רוח האומה היא ביטויה של ההיסטוריה וסיבתה גם יחד.

אם כן המושג 'רוח האומה' יש לו אצל רנ"ק תפקידים שונים. רוח האומה היא המאפיינת כל אומה ואומה, וגם יסוד המסביר את התהוותה של התרבות והדת של האומה ואף את מהות הא-לוהות שבה. מצד זה נראה, כי למעשה הדת עצמה היא תופעה היסטורית, שרוח האומה קודמת לה ומעמידה אותה. מבחינה זו 'רוח האומה' היא מושג מטאפיזי הזהה עם הא-לוהות, לאמור: הא-לוהות היא שורש ההתהוות של כל אומה ואומה. הכפילות הזו של מושג 'רוח האומה' מקבלת עומק נוסף, אם נראה כי בהמשך דבריו של רנ"ק, בהסבירו את נצחיותה של רוח האומה, הוא מבחין בין אותו חלק של הרוח האובד יחד עם אומה ברדתה מעל בימת ההיסטוריה, לבין החלק העצמותי שבה, זה שיש לו 'מצויאות קיים ובלתי בעל תכלית', וכל זה באומות העולם. אבל האומה היהודית, שמהלך

ההיסטוריה שלה שונה ממהלך ההיסטוריה של אומות העולם, תלויה ב'רוחני המוחלט', שהוא, לדעת רנ"ק, האל הטרנסצנדנטי, כפי שמכירה אותה הדת היהודית-מקראית-תלמודית:

לא כאלה חלק יעקב כי יוצר הכל הוא וישראל שבט נחלתו ה' צבאות שמו, יאמר כי הרוחני המוחלט הוא ואין מלבדו מקור כל ישות רוחנית וכלל כולם...
כולם בעלי תכלית קץ וחלוף ואין להם אמיתת מציאות וקיום מוחלט אלא מצד היותם בהשם ב"ה, הרוחני המוחלט ואין סוף.⁷

מכיוון שהאומה הישראלית תלויה ברוחני המוחלט הנצחי, אף היא נצחית. רנ"ק מציין במפורש את הקשר שבין האומה לדת. הוא יוצא מנקודת השקפה שמהות של כל דת, אפילו הדת הגרועה ביותר של הפראים, היא תופעה רוחנית, כדלהלן: כל דת באשר היא דת היא בעצם תופעה רוחנית כי גם הא-לוהות של כל דת היא הוויה רוחנית, על כן הא-לוהים או 'השר' של האומה מתואר בתיאור רוחני. ועל דרך משל: 'באומה המושלת בחרבה יהיה השר שלה רוח הגבורה'.⁸ אפשר א"כ לומר, כי התכונות המיוחדות לא-לוהות הן השלכה לתכונות הנפש של העם.⁹ 'לקחו כלל הרוחניות המתפשט וגובר באומה אומה ושמו אותו לעצם ודבר מיוחד בשם ותוארים מיוחדים לו'.

עפ"י הגדרת רנ"ק את 'רוח האומה' כמושג מטאפיזי, הזהה עם הא-לוהות, ניתן להבין את ההשוואה שמביאה נ' ליבוביץ בין 'רוח הכולל של האומה' לבין 'שר האומה', ולפי זה המאבק שמנהל יעקב אבינו עם 'שרו של עשו' הוא בעצם מאבק בין תרבויות שונות, בין דתות שונות. בעקבות דברי חז"ל בימדרש לקח טובי מרחיבה נ' ליבוביץ את עניין המאבק

7. שם, עמ' לו-לת.

8. שם, עמ' לט.

9. ראה נ' רוטנשטרייך (לעיל הערה 5), עמ' 226.

ומעמידה אותו 'סמל לבאות, כסמל לאותה מלחמה, לאותה עמידה על הנפש של בני יעקב מול אומות העולם בליל הגלות.¹⁰

10. נ' ליבוביץ (לעיל הערה 1), עמ' 257. מעניינת הערתו של בעל 'תורה תמימה' על הביטוי 'בהאבקו עמוי (ברי' לה כו). בסימן יא שם מצוטט ר' יהושע בן לוי האומר (חולין צא ע"א): 'מלמד שהעלו אבק ברגליהם עד כסא הכבוד, ומתמצת בעל 'תורה תמימה' את פירושו של הרשב"א לדברי ר' יהושע בן לוי וכותב: 'שזה שנאבק עמו היה שרו של עשו, ואבק הרגלים הוא כנוי לתולדות, ורמז לו השר הזה שיתאבקו בניהם עד הזמן ששמו וכסאו של הקב"ה יהיו שלמים...'. וראה גם רש"י הירש בפירושו לפסוק הנדון: 'ומאבק זה אינו אלא דוגמה בזעיר אנפין למאבק הגדול ההולך ומתמשך בכל דברי הימים. אכן הוא הוא התמצית והתוכן לכל ההיסטוריה האנושית'.